

di ribeljón e di rivendikajón in kej ke no posedin (o par fatalitât o par kolpe) kuintri kej ke posedin par fortune par merit di savê meşedasi e sparâna; mentre in pasât, ^{il klero} al stave de bande daj sjôrs inseñând aj diseredâc la raseñajon e la fede t'une rikompense t'al mond di là; e manko perikulôf indrecâ il spirt di malkontênt, ke al serpege tes turbis, invece ke kuintri une klase socjâl dal stes paîs, ke al finiris par produşi kontesîs, se no adriture la ũere fra i citadins, ke voe o no voe e skuñarân sinpri vivi insjeme, kuintri dut kel ke al kongure par disbatjanus, korônpinus, alterâ la nestre nature ancemo' vonde pure e vonde sklete.

L'è deplorablevul ke il nûcleo pluj numerôf di Ladins al vedi un arciveskul forêst, e la prove pluj evident dal pòk atakament al paîs par luj stranîr, (come par un prefet ke al sa di durâ come un ministero), si lu ha tal fat ke al momênt teribil de invassjón al si è mitûd al sigûr lasând lir pîoris in boçe al lôr. I sjôrs ke son scânpâc kuj takûins plens di bēc e verin poçe bisuñe dal kontiûart dal lôr pastôr! A altris vèskui, natîvs dal lûk e son restâc fra il lôr popul bandonât a se stes. Un anci l'è stât akusât di simpatie par l'invassôr, ma la cose e jê spjegabilisime se si konsidari ke in Aûstrje kej ke puârtin la vjeste e son rispetâc, tratâc come lis primis aûtoritâc dal paîs e è gòldin ançe kûalki privilegîo - figurinsi un reskul! - mentre in Itâlie la vjeste sacerdotâl e forme titul di disprêc, di inferjaritât. Te arcidiocesi di Udin ku la viste di taljanisâ l'è stât vakomandât di no predicâ pluj t-e lenge dal popul e troş predis, sej par fa amirâ la lor habilitât oratorje de hint,

ke manto e kapiš e pluj e reste incântade ku la boçe vjarte opăr
ihkantaſemăe a la prospective di une krōſ di kavalir ke ur sarâ
stade fate vjodi, kome tantis ôdulis intôr dal spjeli ke al zire
tal soreli, e han ubidit sence vjarzi il bek, pensând anče ke il
provedimēt al sarâ stāt provisorî in vîste daj furistirs ke
nus vere regalât la ũere. Ma si varēs podūt rispūndi ke tesci
e han il lôr kapelân militâr e ke se kest principi si fos adotât
anče durânt l'invassiōn de fan si sarēs skuñūt predica in dutis
lis dengrs de l'inpero poliglote. A honôr dal vôr e a titul di elo-
gō podin sigurâ ke trōs predir dal Friul e han disubidit al supe-
rjôr arind stoltât la vōſ de kuſjence e l'apelo de Patrje.

Konsidarin kun atenciōn cemūd ke za un sekul al rasonave
il veskul di Gurice Fusēt. No dubitin, ke apene varin riakwistât
la diñitât e l'amôr propri naçjonâl, ke kumô l'ē velât, si metarâ
une lapide a kel prekursor de idee furlane su la kuâl sarân
skulpidin in aūr lis sôs peraūlis: "Al popul Furlân. Bon e cār Po-
pul! / Todêsk, i Krānolins han lis lôr prejeris nel lôr lengâc, parcē
no varesis di vê-lis anče Vo? E parcē Vo dovaresis preâ in un
lengâc ke, o no kapiſo afât, o no kapiſo tant kuânt la ũestra propri
lengâ? Preajt, o bon Popul, ne la ũestra lenga. Lis prejeris in kistâ
fatir us larân pluj di kūr; sarân pluj devotis, pluj afetuōsis..."
(V. Tefâur pag. 259). Kel ke l'ere vôr tal 1820 e l'ē perfetamentri
vôr anče hūe. Alore il principi des naçjonalitâc l'ere in faſe, kumô
l'ē gigantēst, un koloso iresistibil ke al si propage a lis naçjōns pluj
vretadis. La race furlane e ha dut il karatâr dal Rumîn ke al ripet
kun konplēſence: Romanul no pere e no podin di: Il Furlân nol cēd.

Se la diñitât di Patrjarce e sarâ, kome mare di just, ripri-
stinade - e nol dipend ke de nastre ferme volontât - e sturnarâ
tornâ in auge ançe ju antîks kostûms e il cerimonjâl di ke
kort medjervâl in kuj al dovere montîni-si un karatar bizantin
val-adi skûafi orientâl kome si po vjodi tes monedis e tes pi-
turis ke nus restin dal domo poponjin di Akûilee ^{e tant pluj tal tempjetodi Cividât.} Une idee
vive, seben aprosimative daj splendørs di kes epukis si püediu
vê taj mofjiks di Ravene ispirâc da l'art di Bisâncjo e forsi
in part esegüic de artisç provenjenc da l'Orient. Graû e
Akûilee no han podût fûi a l'influence artistike, a la riper-
tuesjon de glesje orientâl. Sul cerimonjâl de entrade solene dal
Patrjarce par colî il posçs spiritüâl in Akûilee e kel temporâl in
Cividât si po lej in Cikon (p. 146-47). ^{e 27. 282} Renovâd aj nestris dis
al formareis un spettacul inponent ke nus traspuartareis in plen
medjo-êv e al klemareis in paîs un sfulmin di forêsc ke bra-
masin fa un baño t-al pasât o kuka un fregenû fra lis tenebris
daj sekui pluj skûrs. Il popul l'ha bisûne di kontentâ ançe il
voli. Lis rivistis, lis inaûguracijs di monumenc e di esposicijs,
lis vîsitis ^{di} sovranis, i varos di bastimenc, lis inaûguracijs di legisla-
turis o di sesjons dal parlament e son, in kontront spettacuj ben
mestkins e nol pö partecipâ dut il popul kome al pö gôldi al pasâc
di un splendid korteo in kuj il nûv primate al proced sot il
baldukin a cavâl di une mule blance e daûr de kröf, e dopo
une sterminade pruçisjôn di religijs, di aûtoritâc e di popul.
Za ajûs vin vude la vîsjôn dal luso orientâl tal Kremlin di
Mosce ke jê la citât sante di ke metropuli, êirkondade da mur

ris e plene di glesîis, edificîis sakros e konvenc. Al skanpan
tâ solene di dutis lis cāpanis e son saltâc fûr da une glesje
per lâ travjars di une place in un altri edificî, in lunge teon
uns 200-300 poprs, precedûc daj stendârs dorâc ke brilavin
al soreh, duc vistûc di sedis, velûc e brokâc di kolôrs i plu
vojâs e rîrs e kuvjars di krôf e di gemis, e se procedevin len
tamentri salmodjând, mentre une konpanie di soldâc e presen
tare lis armis al rulo incesânt daj tînbûrs ke l'ha durât
insjeme al skanpanotâment generâl fin ke l'ultim pope dal
korteo l'è jentrât tal edificî. Par kontrâst singolâr, ke nus
ha impresjonât, in-te vaste place no sarân stadis ke sparni
cadis cent persons ke no badevin plu ke tant a kel spettacul
teatrâl veramentri grandîos, ke lâ al dovere sei usûâl.

A la Ladinje museo-rivênt e in açjôn da l'Eûrope si konf
kest ritorno, tes formis esterjôrs, al lus e al fast antik e skûaf
orjentâl mentre te kostitucjôn e tes lec civils e sociâls e
skunârâ adotâ i principis plu modernos e plu liberai, rikûâr
dandse, ke il Friûl al veve il so parlament kostitucjonâl mentre
di altris bandis al reñave il dispotismo, l'asolutismo o il disordin,
e t-aj Grifons la lege Grise e la kostitucjôn dal cānton e jere
istituede kûintri i tirâns. (marc 1424).

Traskuratece e kolpe dal Guvjâr

In pase mjec sekul il guvjâr no l'ha fat skûaf nûje pa
mejorâment morâl de popolacjôn furlane. Tratândse di paif
di kûinfin maj un fregul di propagande par frenâ il kûin
tribând anci al pararês ke si fosin fatis cirkulâ di pûeste

des cākaris infondadis ma generāls e persistentis, ke oñi famel
e varēs podūt kultivā tre solis plantis di tabāk, par podē
kulpi di multe kej ke resin krodūt, e komitade une kontra
vençjōn. Nuje propagande kūintri supersticjōn, analfabetismo
alkoholismo. E si ke il guvjār l'ha savūt fa propagande a la ūe-
re e aj prestic! Duncē e jē mancade la būrne voluntāt di
fa dal ben al paīs. La benemērite Asocjagjōn Agrarje e ha otinūt
un gran progrēs in ordin a kultivagjōn intensiva, koncēms ki-
miks, alevamēt plu racionāl dol bestēim, istitucjōns kooperativis
di producjōn e di konsūm, providence socjāl e asituragjōn... Ma
ce valjel dūmentā la prosperitāt materjāl se t-al tīp stes no
si mejore l'istruçjōn, l'edukagjōn, se no si ingentilīf l'anin, se no
si alce il nivēl de moralitāt? No išt mājōr une mare di puars
galanthōms e ben kustumāc kun fede e timōr di Dio (val
a-di ke si tēri indaūr di operā difonestamentri), ke no une
sdrume di mjec sjōrs plens di vicis e presuntūōs, ke no
pensin altri ke di ingānā-si un kun l'altri?

Par istruçjōn de proprie lenge, storje e geografie nuje o
pōk e nuje. La lenge anci sbandide e disprecade kome
indeñe. E i Slovens de province tratāc ancēmō pjēs. Si e
iñorāt afāt l'esistence de lōr nacionalitāt. Se l'Aūstrje e ves
inseñāt nome il todēsk in dutis lis skūeli da l'impero! La diferen-
ce fra l'Aūstrje e i altis stāc kome Italje, France, Ingiltere,
Germanje, Spane, Greçe e konsist nome in kest ke in Aūstrje
i pōpui alōgenos e son une vare, kaj altis stāc e son manko.
In Italje, dulā ke si ha une gran omogenejtāt in fat di lenge

su kuarante miljōns, doj miljōns e doprin usūalmentri
lengāc diferēt dal l' taljōn e srej dialēc, Nirūn al si ē
maj sumjāt di neq skūelis taljanis aj 30'000 habitanc di
Trent epūr aj 30 o 35'000 slovēns dal Friūl ke habitin
un teritori no manko konpāt, e ke son stāc sinpri fedelisims
sudio de Repūblite Venete e altretānt de so herede, l'Italje,
nirūn al si ē inpensāt di koncēdi-ur la skūele Slovene
ma anci si ē plantāt tal kapolig dal distret une skūele
magistrāl taljane ku l'idee di snagonaliza-ju. Se fosin stāc istrū-
is l-e lōr lenga e varesin podūt durānt la ūere furni
un kūorp jelt d'interpretes pes lengis slavīs, mentre si
ē skūnūd rikori a stranīrs e spes a nemīs o a hint mal-
fidade. Un fi de nestre Slavanie ke al si ē dedicāt aj stu-
dis lingūstiks, l'ē kumō profesōr a l'Universitāt di Belgrāda.
Di stradis e di pūnc il guvjār nol si ē okupād ke dopo
skomencade la ūere, se no si varesin ančimō lis stesīs arte-
rīs stradāts ke jerin sot Napoleon o sot l'Awīstrje o poer
altīs. Il General Cāldin tal '66 kun un esercit di soj
100 mil konbatēnc e ku lis popolagjōns ke no si saresin
movudīs di cāse lōr par nirūn kost, parci ke la batāe dut
al plu j e varēs podūt svolzisi intōr a kūalki vile, al si
jere asikurade la ritirade nujemanko ke kun-t-une kūin-
disine di pūnc sul Tajamēt fra kel di Latifane e kel
di Cōsarre (vjed. D'Agustini); il gran kordōn di gran kroj kun
l'esercit su la cante dal Tajamēt di kuj no podin kalkulā il
numar stragrānd, kun hospedai plens di feric ke Cāldin nol vere,

kun mjec Friul ke al stave su lis spinis e ke al varës fât l'impusibil par scânpâ al sigûr, nol veve ke doj pûinc (Madrîs e Diñân, in pluî daj tre ke jerin prime de uere da Pincân al mâr.

Il guvjâr l'ha lasât dilagâ la korutrice emigracjôn temporanee mentre al sarës stât pusibil promovi industriis lokâls còltind a esenpli ke daj oîec di len de val de Celine, ke doj kurtis di Manjâ e kës di Gardene e Kurtine di Anpêc. Vares bastât konseâ, diresti, dâ l'esenpli e no a câkaris mâr a fâc.

No l'è il kâf di rikûardâ dutis lis angariis l'insarprimênt des tâtis kon kuj si prokure di disgustâ i paçjens kontribûens, la traskuratece, la mançance di solecitudin in dut, la korucjôn skifose t'al câmp de justicie.

Dopo la rikupacjôn par mêt no si catarin boî di létare e par konsegüence kuj ke al riceveve al doveve pajâ la multe. La indenitât ke il guvjâr al koncêd pal traspuârt dal sâl lontân daj magazêns fin t'aj apalic e je' une vore interjôn al kosto efetiv dal l'traspuârt. In gjartis postariis di montâne (kuline), il negojânt pluî sâl al vend e pluî al pjard e al skuine rinuncjâ al benefici di vè l'apalit. Ançe i paîs man. ko lontâns dal magazin e pjardin e no vendin sâl aj fôrêc. Ben fîâpe si lasê ke vadi a botis fin t'aj paîs pluî lontâns e fur di man. Vergonze patoke!

L'opare pluî visibil dal guvjâr dopo l'anesjôn e je' stade in Trentin une man di blank su la part todesce des inse. nîs. Te Viñessje Gulje la sopresjôn dal k t'aj konons su

lis inseñrs. Kest al prove nome ke dut ce ke l'ere di todèsch in Trentin si podeve skancelà kunn-t-une man di calcine e al prove tal stes timp ke altretant superficial l'è dut kel ke no l'è di ladin t-aj paif ladins.

In val di Fäse 60-70 kapo-faméjs son stac multà da 5 a 200 franks in baje a l'artikul 154 di une ordonnance austriake dal 1854 (ke la stese Aüstrije e ritüire abrogade), ke al puni's kulör ke provokin gravs disordins küntri la siturence dal stat, parce' ke vevin firmat une petigjón kon kuj domandarin di sej unic aj' altris ladins da l'Alto Adige e l'äutonomie amministrative, e se no sbalgin di votà ^{alters} kuj ladins invece ke kuj Trentins. In Urtisej kul permès da l'äutorität pulitike, ke veve aprovat ançe düc i pjec del programme, si doveve tüni un kongjart a benefici daj danegac de inondacjón di Skluse sore Bolzan. Une turbe esaltade di forèsc kamufac da vilegàno, küanke il spetakul l'ere par stomencà, e son penetrac te sale komerforsenac, e han tirat fur da lis mans daj sunadörs i strumèno e si son mituc a fa il ca-dal-djaül, site' il kongjart l'è lat a mont. I Ladins, ke son personis posadis, frankülis e ben edukadis, e son restac di stuk in presin-ce di kesè a di violence aj' kütaj no son usac e ke püedin riküardà l'episodjo di Pasatore tal teatro di Forlimpópuli la nót del 24 al 25 zenär da 1851.

In habitanc di Gardene e son terrorizac. Un di lör ke al varès intencjón di publika un gornalut humoristik apolitik in ladin, nol si persüad ke in Itelje e reñe libertat di stanpe al rinpüind senpli-

cementri mettind i pòls un sora l'altri in tiroj par indikà
 ke al viñarè's leāt e menāt dentri. A Gurice la aūtoritāt
 pulitike e klame i dirigēnc dal partit sloven e ju avertis
 ke son libars di stāpā ce ke uclin, ma ke no garantīs, ke kej
 ke no ur komude ce ke al veñarā stāpāt, no decidin di distru-
 si tipografie e redacjōn ke la fūrce no si inpeñe di difindi.
 Lis persecucjōns dal furlān durānt la ūere e dopo e son
 taj da superā ce ke in kest argomēt e ha inventāt la Russe
 kcariste kūintri la Polonje e la Prusse di Bismark kūintri la
 Posnanje e l'Alcage-Lorene. Mentre il Strolik furlān dal 1846
 l'ha skuñūt sej stonpunūt sot i voj daj karubinērs, la
 part stānpade sekuestrade e maj-ke ben s'intind-tornade indōura
 parci ke senplicementri al inōrare la ūere e al faſere il delit
 di stāpā la prejere de pās di Pape Benedēt XV, ke fra l'altri
 e diſere: "Vo, pacifik, la diskordje | distudājt fra i res sdeñāc, | Vo, tornājt
 al mōnd la pās... | Ispirajt res e naciōns | a no sej tant furibōnc |..
 e un'altre poesie ke finive: Ma se un frutin di France l domande
 di papā, | la mame ē dij: "Sperance o vin k'al tornarā", | Ma intānt
 e skuñt ne lāgrime, ma intānt ij bat il kūr. | Pūar frutin, pūare
 fēmine! Kel dubit ee lankūr! | Spere frutin, oh, spere k'al torni il
 to papā... | ko finirà la ūere, ce tanē k'an mančarā... e il reda-
 tōr minacāt di arest, fusitacjōn e dekretāt l'internamēt kūintri
 il medēm, a Triest... sot la teribil Aūstrje si podevin stāpā t-al
 libri Lanterna Māgika di Edoardo Polli vjars kome kesē ke no
 son certamentri par inkoraĝi la resistance. La publikacjōn e jē
 fate in dicembre 1917. "Kosa la ga de cena, sjōra Beta?" - Go bekā mezo

kilo de sardoni. | E semo in s're! " - Magri sará i bokoni. | Mi go...
 ...foje | - Pacjenca benedeta! " - | A kasa no ge se nente de fãr, |
 e za ke go bevúvin de mastel, | a mañár arja vado in riva al mâr. -
 E intet sunet intitulât: Un vagabondo: | budei va balando la mon-
 frina. | No go mañá da hjeri in kûa un bokón. - E tal sunet:
Un picciga-morti: | Larora pala! Kûa no se maj festa. | Soto a ki toka!
 Pronta se la sala. | Al riparo staré de la tenpesta, | e perandarge no ve
 okori skala. | ... No stêmo-ge pensár. - Soto a ki toka! | Mi, intanto, se
 anka se pju kurti i bori, | vojo krepár kol goto su la boka! E in
 kej intitulâr: Gente ke pjanzi: Una mama | No gavero ke luj sora
 la tera, | e anka luj me se sta portado via, | luj, benedeto, ke la fede mra,
 la mia speranza, el mjo konforto jera. | ... Se de una mama ti ga
 konpasjón, | tórni-me, Dio, tórni-me 'l mjo putel, | o anka mi col-me!
 Kuesto te domando. | - E Una molje: | Lu, intanto, 'l se lontân, in
 kûalke logo | ke no konoso, e esposto el devi star - | tremo solo a
 pensár! - al fero e al fogo. | Forse ke a stora, se ôrfani sti fjoj... | Ah,
 se un tal krucjo no ga de cesár, | se spejo ke morimo tuti noi! |
 E: Un inválido: | No jera forsi mejo ke una bala, ... | me gaveri
 lašado, la, de jacco, | - ke tornár kûa kon frakasado un braco, | le
 gambe rote e in frégole una spala? ... E "Un Orbo": | La bala de
 fusil ke me ga orbá | perke kopa' no la me ga adritura? | El cjel,
 el mar, i fjoj kome ti' maj vedaró! Ah, se ti ga pjeta, za ke no posa
 so, pjanzi ti per mi! - E: Kuej ke mori, | Kûa un ke avanti
 va kome un fantasma, | posádo sul bastón per no kaskár; | lá un al-
 tro ke se ferma perke l'asma | ge ga çapado e not pol respirár. |
 ... Kon s're fjoluci ke ge fa korona, | slonga una dona palida la man |

Kufulada, la' aj pje de una kolona, ja ki ke pasa domandando pan.|-... donete ke no maña pju polenta, mare ke no ga late per i fjo... | Tuti pjanzi, se laña, se tormenta. | E no se ge de dir: Poveri noj?

In kesi vjars, in Italje al sares stat vunde par fusila' un regiment!.. Baze, e ke Dio al sej ringracjat, ke il Strolit 1916, no l'e saltat fur, se no i varesin dat la kolpe de vergone di Caoret.

E dopo ke la uere eje limide, ke la sbigule daj tod'eskre daj stors e dovare's sej parade si kontinue la persekucjon dol furlan minacjand la devastacjon de stanparie se dsara stampa anemo une sole dispense de Patje, e une sole rie di furlan kul kape! E un veco venerand, ke l'ha inpejot dute la so vite a ilusträ la picule Patje, nus ha skonzurät par mjec di altre persone, a spjeta' ke al müeri - ^{l'azonreve} ke za i man- care pök plu - prime di favela di luj, par no lä in-küintri a kürsa ce displa'se ke jir varän menacac. Kusi' kest venerand patjote kunt-un päd t-e füere, l'e stat privät da l'inocent sodisfacjon di vjodi ke la so opare e je apre cade da la picule Patje e ke rene, ka di no de rito ño since par kei ke han fat veramentri dal ben.. Zake' il nestri ceno al sares limitat a dä l'elento des sös numerosissimis oparis, ke no si sares podüt azonzi il ritrat parcé ke, ke so mode- stje-konpane dal sarä, no si lu jere maj fat, e la so vite di trankvil studjös e jere parade sence notëvui avveniméno. A l'e propri mutir di tiñi-si in bon par kestis bjelis acjions!

Risvelgo des piculis nacionalitæ.

Se l'èpoke de storje ke jê finide ku la iëre mondjäl e' jê karatarizade dal trionfo dal principi di nacionalitât ke i'ha dât in prime linje l'unifikaçôn d'Italje, il periodo t'al kûal o sin jentrâc al e' karatarizât da l'afermaçôn e dal sfrancâ-si des piculis naçjôn, di kës ke fin kum' e han kontât pôt e nuje t-e storje e t-e pulitike. Il periodo storik ke al si sjararâ ku la konplete liberaçôn di dutis lis naçjôn, grandis e piculis forsi al podarâ vîûi klamât ero naçjonâl, e subit dopo neçesarijamenti al skomencarâ kel internaçjonâl i' kuj prekursôrs e son i movimênc soçjâls e i sfuarc par fa ada lâ une lenge aûsiliarje internaçjonâl. Za in pasât t-e storje cätin èpokis kum tendence al kosmopolitismo e altris kum tendence a separa-si par naçjôn. A l'èpoke de Riforme o lote pe libertât religiöse, ke ha dât i protestânc o la Glesje Evangélike, dutis lis naçjôn si strenzerin kul koreligjonari forister kûintri il konpatjôt nemi in relijôn. Il principi di naçjonalitât al rapresente un stadi intermedjo, une kondicjôn preliminar o preparatorje par rivâ a un grâd di evolucjôn superjör, ma nol presente in se stes la solucjôn definitive dal problem politik zaké une naçjôn e po kostitûi-si ançe sence konkûistâ la libertât naçjonâl.

Gian-Rinaldo Karli, Trjestin ke P.S. Lajkt lu klame storik e statistik di grande impuartance, t'al so diskôrs su la "Patrje daj Taljâns" (1782) l'ha par il prin afermât l'unitât naçjonâl taljane. Il bjet a l'é ke il medem, fin dal 1790 (v. Tesâür pag 25), l'é stat ançe il prin a

rimarkà la parentele dal furlàn kul provencâl e kul roman-
co da l'Engadine e la difference kuj oltris dialèc d'Italje.

T-e prime metât dal 19^{im} secul si koncêd il dirit di esistên-
cê aj picui stâc, no za in virtût de fuarce, magarantind
la lôr neûtralitât da part daj vicîns gelôs un de l'altri, kusi
e son garantît da tratâc il Belgjo, l'Holande i Principat Do-
nubjâns (Moldavje e Valakie, te pluj tard e handât il reîn di Ruma-
nie). Però tøj ultins 50 ajns ol fo kontrâst fra il dirit teo-
rik des piculis nacjonalitât te aspirarin a independence statâl
(Bulgarie, ^{Albanie} Serbje, Danimark, Polonje, Hongarie..) e la tendence natu-
râl des grandis masis a surbi-lis te lôr orbite. E in vere-
tât lis nacjonalitât tant pluj piculis a tretânt e han pluj
resjôn di existi, parce' pluj unidis pluj ^{la naciôn e je pluj sintitâl} konpatis. Si konfronti
la resistance di S. Marin il pluj antik stât di Eûrope, e la tena-
citât dal Belgjo, de Svicare bente formâc di pluj popui, i sfûors
dal Montenegro par tornê a rindesi independent ku la facilitât kon
kuj Rusje e Aûstrje-Hongarie si son disladis e la tendence a dif-
sregâsi de Gran Bretanê e de Germanje in kuj la Bojere e ha
disposciôn separatiste. Il ministro ingles Asquith l'ha dit: "Il dirit
publik l'ul l'abolicjôn dal militarismo e il libar svilûp des
piculis nacjonalitât oînd-une kuint-une propre kusiên-
ce naciônâl. Si è dit e ripetût ke l'Ingiltere si è mitude
in uere par afermâ e konsolidâ l'indipendence daj stâc re-
lativamentri picui e par protestâ kûintri la violaciôn daj
tratâc. Pô dâ-si bemsim ke ançê mutîvs di konkorence
komerejâl la vedin determinade a kel pas. Ma cito!

Dopo ke in Aüstrije jê stâde in vigôr la lec dal paregâment di dutis lis naçjonalitâts (21-XII-1867), dutis lis lengis e jerin amitudis kun aüäl dirit, e la lote si svolzeve fîra une naçjonalitât e l'altre; ma t'al '48 un giornâl aüstriakânt di Trjêst al skriveve: "L'hidre de naçjonalitât e alce zaromâj il so câf. Taj stâc unitaris la represjôn des naçjonalitâts e jê recënt ançee parce' ke prime no si jere manifestade tes pîculis naçjons l'idee naçjonaliste. In Estonje, in Livonje e in Lituvi (Rusje dal Baltik) la rusifikacjôn sistematike e jê skomencade tal 1887 a imitacjôn de germanizacjôn vjolente e sence remisjôn de Posnanje o Polonje tocade ala Germanje. In Friül la snaçjonalizacjôn si acentûe dopo la üere ku la introducjôn di gran numar di mestris fore'sc. Ma no l'è di skoragâsi parce' ke kumô lis afermâcjons naçjonâls e son un mont plui rapidis e invincibils ke in parât. In kesc ultims ajns il risvelgô daj Ladins Romancos l'è stât noterul. Duc i komuns e kontribûsin a la konservacjôn de lenghe medjant un susidjo anuâl a la "Legge Romance". Il guvern federâl e il konsej dal cânton kun 10.000 franks annui par onîdûn. La cifre no jê picule tratand-si di une popolacjôn di nome 40.000 animis. Onîdûn al pò kalkulâ trop ke, in proporçjôn daj habitânc, guvern e provincje e skuñaresin sborsâ pe proteçjôn dal furlân. Il risvelgô naçjonaliste daj ladins dolomitiks, invicjât prime de üere, l'ha vûd une speçe di rikonôsiment da l'Aüstrije ke ha publikâd notifikacjôno in fâsân. Konôsîm ançee daj avîs publikâc in Friül durant l'okupacjôn in vernakul lokâl. Un ruardant reküisicjôns e un altri par meti in üardje kuintri

noticjis alarmantis.

Tal 1805-06 la nobiltat baltike, di origine todesce, ke in Estonje e rapresentare il feüdalismo, e partecipare a lis spediçions punitivis organizadis dal guvjär rus kuintri i "Zovins Estöns", (korrispondenc a la Zovin Itaje di Mazzini). Tal 1817-18 la nobiltat 'e lavorare par sigura l'anexjon da Estonje a la Germanje, ma i sindiks-kontadins, e han dat te, okassjon de invasjon todesce, memorabil indici di vë bjelza maturitât civil. I guvjär rivolucionari rus l'ha koncedut a l'Estonje l'äutonomie, dopo e jê parade la burasce da l'esercit daj Sovjets, e finalmentri il paif l'ha podüt krea un propri esercit e rindisi indipendent tant da la Germanje ke da la Rusje. Edut kest a vapör. Vjodi l'interesant volum di Martna: "L'Estonia, Rome 1919, dal kuäl si püedin inparâ une vore di cösis reletivis a la konküiste de independence di un popul. P.e. ke a la prime heste ^{di kel popul ke al rinasceve} naçional korâ participarin f-al 1869. küarente koros kun 762 cântörs; in ke dal 1911, soçjetâc 800 kun 12000 cântörs. Ilgovernator rus al vere tirât vie dal program l'ino naçional Estön, ma cântörs e publik lû cântarin istes, sence câppel sul câv, fra il deliri universâl. Ilgovernator e i sjei tirepîc al dimostrâ la so proteste kul meti il câppel e sintari. La popolagjon de Estonje no jê te di un miljon e mjec. Un söl rakotjtor l'ha mitüt insjeme da kest popul 25'000 vezos cânc, 10'000 flabis e rakönc, 52'000 proverbyos, e 40'000 induvinei e 30'000 melodüs. Si note un singular paralelismo fra dutis lis storgjis pe konküiste de independence di kesc popui di kuj za 30

o 40 ajns si inorave ane l'esistence e il non, (kome kumò de Ladinje) mentre al presnt si konosin ane daj skuelars ke lasin kolecjòn di boi di letare.

La Lenge de Ukranje (vjod Lettura, otub. 1917), proskrise da la Rusje si e rifugade in Austruje spezialmentri te universitat di Leopuli. Tal 1890, inkoragot da l'Austruje (par krea di rikoltac o la Rusje), si e format il programme ruteno, ^(o ukraino) ke al sustinire indipendence nacija, kurindi distako da la Rusje, fedeltat aj Absburgos e al pope kun katolicismo greç unid. Fra Galicje, Ukranje e Rutenje e son 46 miljons di animis.

Kome l'Austruje e judave i Rutens kuintri i Rus, la France l'Italje kuintri l'Austruje, l'Italje i Ladins par liberant da l'Austrjes e e ha inkoragot la formacjòn de legjòn Ceko-Slovake e an vere's organizadis altris kuj Rumens, Jugoslavs ecot, nol sare's miye di strani ke viursin judac moralmentri ane i Ladins da kualki stat ke l'ha lis sors vists, se pur duc d'akordo no ritruaran pluj konvenjent la kreaçjòn di un territori- isolator ke dal Belgo-Holande, pe Renanje e Lorene, Svicare ^{a la} Ladinje al dividi l'Europe latine da ke germanike e slave. Kesè zugès di ale- ancis e dispeç e succedaran sinpri fin ke lis nacijs grandis e piculis no varan finalmentri catat un stat di kuilibrio stabil e no balarin. Pederzini al dij ke une nacijs e pò proku- ra-si proteçjòn da un stat pluj potènt e e pò korispuindi un tribut in bec o armac o aleance, la kuàl cose no destruf la sovra- nitat: al reste sinpri ^{nacijs} une stat indipendent, une specie di satelit. No l'e il kas di insisti kul cità i kas di altris nacijs recem-